

Записки минулого. Масальські-Суріни

Якими ж були наші Сарни? Щоразу ставимо собі таке питання, коли відшукуємо нові цікаві сторінки історії міста в різних архівних джерелах. Сьогодні відкриємо читачам деякі мало-відомі події з минулого. Пропонуємо повернутись у Сарни 1911-1912 років. Період Російської імперії. Сарни належали до Рівненського повіту Волинської губернії. Тоді ще не було війни, революції та червоних пролетарів при владі.

Професор Олександр Цинкаловський, описуючи Сарни, згадує, що були вони пристанційним селищем. У кінці XIX ст. в ньому нараховувалося 193 двори та приблизно 1600 жителів, із них: 50 - римо-католики, 50 - євреї, були дерев'яна церква, початкова школа, 2 вод'яні млини. Земля піскувата й маловрожайна. А вже за переписом 1911 року в пристанційному селищі Сарни мешкали 5048 жителів, діяли суд, пошта і телеграф, ремонтні майстерні при залізничному депо, 2-класна школа, земська та залізнична лікарні, 4 акушерки, аптека, аптечні склади, 106 крамниць, 3 готелі, кредитне товариство, паровий млин, друкарня, фотосалон, проходило 12 ярмарків щороку. За тим же переписом, до великих землевласників належали Масальські-Суріни, згодом - Голіцини, котрі мали у володінні 8000 десятин землі. Саме про них і буде наша розповідь...

У списку землевласників й орендарів Волинської губернії за 1911 р. власниками маєтку «Сарни» записані Євгенія Олександрівна Масальська-Суріна (дівоче прізвище - Шахматова) та її сестра Ольга Олександрівна Шахматова. Євгенія Масальська-Суріна народилася в 1862 році в Нарві (з дворян). Сестра філолога-мовознавця, професора Олексія Олександровича Шахматова. Здобула вищу освіту, історик-генеалог, пізніше - мемуаристка. Вийшла заміж у 1903 році за Віктора Адамовича Масальського-Суріна, надвірного радника. Спочатку вони жили в родовому маєтку Шахматових. Але в 1908 році подружжя вирішило вести своє господарство самостійно. Спочатку вибір упав на маєток у Могильовській, потім - у Волинській губернії. Заставні, кредити, банки, посередники... Як наслідок - у 1911 році вони купили маєток «Сарни».

Подружжя Масальських-Суріних геть випадково дізналося про продаж цього маєтку від Антона Куліцького, управляючого польського поміщика Шолковського та парцелятора в Сарнах, у вагоні потягу 10 грудня 1910 року. Маєток був розташований неподалік від залізничної станції Сарни і в той час розпродавався селянам. Також у ньому була чуда садиба на березі річки Случ за одну версту від вокзалу (приблизно в районі колишньої військової частини. - *Авт.*). Куліцький, описуючи його, заявляв, що це маєток з персиками та грецькими горіхами, м'яким кліматом, гарною сиренальською худобою, тобто молочним господарством, конфермою, риболовлюю, у лісах є багато дичини. Але з'ясувалося, що маєток купив польський поміщик Шолковський, поки що за продажною купчею від заступника державного секретаря Миколи Федоровича Дерюжинського - православного дворянина, котрий народився в Смоленській губернії в 1855 році. За час служби російському царю займав різні високі пости. Був сенатором, членом Держдуми, остання посада таємного радника Російської імперії відповідала чину генерал-лейтенанта в армії і віцеадмірала флоту. Він дуже любив, щоб його називали генералом.

Відомо, що на початку XX ст. ішло велике будівництво Польської залізниці, тому землі навколо станції скуповували й були в ціні. Архівні документи свідчать, що в 1902 році генералу Дерюжинському вже належав маєток «Сарни» Рівненського повіту Волинської губернії (Дерюжинський купив його в 1887-1888 рр. - *Авт.*). У 1902 році він звертався за клопотанням до господарського Департаменту Міністерства внутрішніх справ Російської імперії про надання селищу Сарни статусу міста. Також відомо, що у 1903 р. Комітет Міністрів затвердив список промислових поселень, в яких євреям було дозволено проживати в так званій смугі осілості згідно з відповідним Положенням. Перші єврейські сім'ї поселилися в місті Сарни на початку XX ст. Саме тоді Микола Дерюжинський скористався спеціальним дозволом

міністра внутрішніх справ Російської імперії, в котрому зазначалося, що євреї мають право вільно поселятися у невеличких містах, зокрема і Сарнах, що належали до того переліку. У 1909 році землі, які належали М.Ф. Дерюжинському, збирався викупити Селянський банк для розпродажу селянам, а маєток ліквідувати. Проте цього не сталося. У документи йдеться, що в кінці 1908-го - на початку 1909 років у Волинське відділення Селянського земельного банку відправили представника Міністерства внутрішніх справ Російської імперії для участі в ліквідації земель, що на-

лежать банку, а саме - Сарни Рівненського повіту. Але з'ясувалося, що поляк Шолковський не мав права залишити собі маєток і угіддя з політичних міркувань, він хотів якнайшвидше все продати. Тому Куліцький відразу оголосив умови купівлі-продажу маєтку: 515 тисяч рублів, банківського боргу 243 тисячі. Але Шолковському у Дворянському банку пообіцяли 100 тисяч рублів додаткової позики. Крім того, місцеві євреї вже давали 160 тисяч за частину лісу. Весь перший день нового 1911 року пройшов у складанні договору купівлі-продажу, і вже в скорому часі Масальські-Суріни стали власниками не тільки маєтку, а й великих земельних і лісових угідь площею 8000 десятин. Особливу увагу в договорі акцентували на заробітку - продаж лісу та хмелярство.

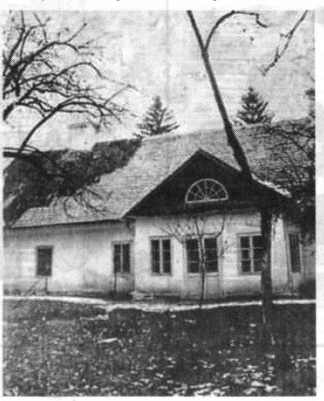
У той же вечір Куліцький, котрий так і залишився управляючим у маєтку, привіз нову схему лісних угідь - це були величезні лісні простори, майже 7 тисяч десятин. І весь маєток на цій схемі мав вигляд птаха з витягнутими крилами. В ньому був також величезний флігелі роуг le eraves. Річка Случ розділяла маєток на 2 нерівних крила. В правому, де були лісові угіддя та залівні луки, на 12 верст тягнулася залізнична гілка Київ - Ковель, з полустанком Страшеве для завантаження лісу. Минувши станцію та містечко, вона, спустившись на південь і обігнувши Вільно-Рівненську залізничну колію, у формі половини груші (місцевість у Сарнах так і називають - Груша. - *Авт.*), простягалася, пересякаючи її ліве крило, і на захід - на Ковель. У лівому крилі були станція, саме селище Сарни, садиба, і шшла пряма, як стріла, Вільно-Рівненська лінія залізниці, котра з'єднувала тогочасну північну стовпцю з півднем

Російської імперії. На схемі це виглядало захоплююче: величезні лісові угіддя, сотні десятків лугів уздовж річки Случ, порізаних сіткою малих річок, заплави й озера.

Але насправді репутація маєтку «Сарни» на ринку була ризикованою: вирубані ліси, болота, піски. М.Ф. Дерюжинський володів ним майже 20 років, а всім господарством на місці керувала його тесть, бо він постійно перебував на службі. Теща Дерюжинського - Віра Кузьмівна Яніхен. Це була миловидна старша жінка з величезними світлим очима та по-модному піднятою пишною зачіскою, вона була дуже люб'язна (якщо їй щось було потрібно. - *Авт.*), розумна, освічена, розмовляла тільки французькою. Всупереч бажанню доньки та зятя, вона рішуче противилася продажу маєтку, де була повновладною господинею. До цього всі бажанні купити маєток терпіли крах, навіть даючи завдатки, отримуючи образи, оскільки Віра Яніхен не хотіла втратити помістя.

Попри це подружжя Масальських усе-таки внесло 10 тисяч рублів у зазначений термін на рахунок М.Ф. Дерюжинського, котрий тоді був із дружиною за кордоном. Дружина Дерюжинського - донька надвірного радника Варвара Олександрівна Яніхен. Закінчила Московську приватну класичну гімназію С.М. Фішер. Дітей подружжя мало. За розповідями, її називали «генеральшою». У своїх мемуарах Євгенія Масальська-Суріна писала про неї так: «Меня смущал такой тип женщин. Если и много складывалось анекдотов про ее мать Янихен, то все же последняя сохранила женственные черты, «генеральша» же являлась каким-то типом совершенно неизвестного нам мира. Уверяли, что ей было нипочем запустить в мужика пятипудовым мешком. В 3 часа ночи с фонарем и плетью поднимать рабочих, подпоясанной веревкой в армяке скакать верхом, догонять мальчишек, воровавших горох. Одного из них она порала кнутом в поле у всех на глазах. От этих двух дам веяло средневековьем».

Все ж таки, чесно продати маєток з усіма угіддями тесть Дерюжинського не змогла. В той вечір, напередодні укладання угоди, коли

подружжя Масальських-Суріних приїхало в Сарни, їх зустріли на вокзалі, подали ресорну бричку, оскільки всі повозки, які зазначалися у договорі, Яніхен відвезла в селище Сарни на свій новий плац (розташований у Сарнах, займав 2 десятини, за літо його обнесли високим парканом і відвели сюди з маєтку худобу та коней). Нових господарів маєтку везли по топках, погано освічених вулицях містечка. На великому подвір'ї маєтку біля вхідних дверей стояв стіл, накритий білою скатертиною, з лібом-сіллю, горіли навколо воскові свічі, по обидва боки виступились адміністрація та прислуга, котрі вітали майбутніх власників. Будинок був пустий, без меблів. Усе вивезла Яніхен. Коли ж приступили до обліку господарського майна, виявилось, що не хватає 50 голів кращій коней і корів. Далі з'ясували, що коли купували в січні маєток з усіма травами та посівами, то до вересня трави стали сіном, а посіви - врожаєм, а цих двох слів також не було в договорі, подружжя купило маєток без жодного стogu сіна, вівса, картоплі, яку також із успіхом вибарали. Після довгих домовленостей усе ж купчу підписали. Прийняли всі оренди, контракти й підписали угоди, в яких зобов'язувалися з тещек М. Дерюжинського - Вірою Яніхен.

Купчу затвердили аж 29 жовтня 1911 року. 9 місяців продовжувалася купівля-продаж маєтку «Сарни», і нарешті подружжя Масальських-Суріних стало його власником. Їх вразили двоповерхові будинки у звичайному селищі, широкі вулиці, жавава торгівля. Усе мало значно кращій вигляд, ніж у звичайному повітовому місті. Здивувала й хороша молочна худоба. Управляючий переміяв весь урожай, вказавши в новому договорі, і зазначив, що й після укладання нової купчі Яніхен «потягла» вночі 4 стійки сіна й усе освічене зерно на свій плац. Потім, перевіряючи орендні договори, він знайшов 80 угод на невідомі пасовища, а також контракт на плац у 3 десятини в самому центрі селища Сарни, зданий Яніхен на 24 роки Рейзенбергу по 7 рублів за десятину. Також виявилось, що Яніхен майже повністю пограбувала маєток: вивезла 1600 возів усього добра, до землі та піску включно, 15 упряжних коней і 15 робочих, яких відразу поставила везити ліс підряднику-єврею. Теща Дерюжинського забрала кращій телиці і корів зі стада. Залишила 25 старих і 5 сліпих коней. Ще доволу тривала судова тяганина. Яніхен ніяк не хотіла здаватися.

Все ж таки подружжя Масальських-Суріних поселилось у маєтку. Вони перевезли з собою з Мінська все майно, з ними прибула кухарка Антоса.

(Далі буде).

Вікторія ДАШКО,
директорка Сарненського
історико-етнографічного музею,
Василь КУШНІР,
старший науковий співробітник
Сарненського історико-
етнографічного музею.